

НОМІНАТИВНІ ЕКСПРЕСИВНІ РЕЧЕННЯ В СТРУКТУРІ ТЕКСТУ

3. 3. Коржак

*Івано-Франківський технічний національний університет нафти і газу;
76019, Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (342) 54-72-66; e-mail: admin@nung.edu.ua.*

У статті йдеться про позиційні можливості номінативних експресивних речень у структурі тексту. Інтерпозитивне положення номінативних речень робить їх уживання одночасно автосемантичним та інтегровуваним. Синтезуючи та формуючи конституації різного семантичного змісту, такі речення мають властивості, що наближають їх до сентенції. Уповільнюючи оповідь і водночас посилюючи статичність опису, речення цього типу формують конотації «пасивність», «споглядальність» і подібні. У статті розглядаються також номінативні речення, які вживаються в кінці більш або менш протягнутого тексту. Пресупозиція, яка виступає головним джерелом адекватного сприйняття змісту кінцевих номінативних речень, зосереджена у попередньому контексті і встановлюється із ретроспективних зв'язків із ним. Ці речення вводяться в текст як висновок, результативне узагальнення того, про що вже сказано. Завдяки своїй тенденції до лаконічності, стислості та цілісності синтаксичних конструкцій постпозитивні номінативні речення виявляють різний рівень експресивності.

Ключові слова: *номінативні речення-сентенції, інтерпозитивне положення у тексті, інгерентна експресивність, вербалізована образність, експресивна актуалізація, постпозиція, постпозитивні номінативні речення, композиційна рамка.*

Мета. Враховуючи значні розходження у поглядах на природу і статус номінативних речень, у даній статті здійснюється аналіз способів вираження експресивності таких одиниць і розглядаються позиційні можливості номінативних експресивних речень в структурі тексту.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена підвищеною увагою сучасної лінгвістики до вивчення системно-функціональної природи мовлення та прагмалінгвістичного аспекту речення. Основний аспект зосереджується на особливостях вираження експресивності номінативними конструкціями. У роботі розглянуто особливості прагматичного значення експресивного мовленнєвого акту (зокрема модифікації сили експресивності) відповідно до мовленнєвої стратегії мовця, де визначальними є такі принципи: а) репрезентація експресивного компонента; б) експресивний синкретизм; в) роль лексичних одиниць та син-

таксичних засобів і їх вплив на прагматичне значення висловлювань. Досліджено комунікативну структуру експресивних висловлювань з точки зору домінантною і допоміжного мовленнєвих актів, визначено їх функції у процесі мовлення.

Об'єктом дослідження в даній статті обрано номінативні речення сучасної української літературної мови, які розглядаються як односкладні одиниці, що стверджують буття предмета, явища, особи, з головним членом, репрезентованим іменником (або субстантивованою частиною мови) у називному відмінку.

У проблематиці граматичної стилістики недостатньо дослідженою залишається синтаксична стилістика або стилістичний синтаксис (терміни вживаються або як паралельні, або диференціюються). Основна увага в цьому напрямі приділяється експресивності синтаксичних утворень. Звернення до синтаксичних категорій зрештою пояснюється недостатньою місткістю власне лексичних одиниць, що змушує вдаватись до різних засобів інтенсифікації висловлювання. Сучасним художнім текстом властива експресивність, яка ґрунтується переважно на своєрідності трансформацій синтаксичних структур. Специфічний афективний синтаксис – засіб вираження емоцій, що забезпечує можливість поетичної актуалізації завдяки його різноманітним зв'язкам з іншими аспектами художнього мовлення (ритмікою, мелодійною і семантичною структурою і т.д.) [3, с. 151-155].

С. Ульман розрізняє два види стилістичних явищ: 1) ті, що породжують відгук, або «вроджені», які мають постійний і невід'ємний стилістичний потенціал; 2) експресивні одиниці, які набувають стилістичного потенціалу у контексті [9, с. 96]. Таке ж розуміння стилістичних явищ лежить в основі поняття про інгерентну та адгерентну експресивність. Номінативні речення виділяються серед інших синтаксичних одиниць як своєю формою, так і стилістичною семантикою, тому є інгерентно експресивними.

Авторське мовлення передбачає розмаїття використання синтаксичних конструкцій, що є проявом художнього мислення. Матеріал дослідження засвідчив, що номінативні утворення як спосіб лаконічного відтворення думки стають облігаторним компонентом багатьох прозових художніх текстів. Номінативні речення виявляють можливості передавати окремі розрізнені спостереження, миттєві враження; номінувати поняття, предмети, явища, багатьом із них властива вербалізована образність – категоріальна ознака, яка виділяє їх серед інших лінгвістичних одиниць, що формують образне світобачення синтаксичними засобами мови. І хоча такі речення за своїми функціональними й семантико-синтаксичними властивостями є самостійними одиницями [2, с. 107], вони мають різну контекстуальну зумовленість. На необхідність урахування цієї особливості у синтаксико-стилістичних дослідженнях звертали увагу І. Чередниченко [7, с. 390], А. Коваль [4, с. 204], О. Пономарів

[6, с. 177]. Експресивні можливості цих речень якнайповніше розкриваються у межах парадигми, на тлі інших синтаксичних побудов, оскільки «нагромадження самих номінативних структур поза контекстом справляло б враження штучності, випадкового набору слів» [6, с. 177].

Серединне положення номінативних речень у тексті робить їх уживання одночасно автосемантичним та інтегровуваним. Синтезуючи та формуючи конситуації різного семантичного змісту, такі речення мають властивості, що наближають їх до сентенції: Замучені, зганьблені, голодні, нещасні жінки плакали, цілували наших бійців, цілували все, що було на них, цілували зброю, припадали до холодних танків на снігу і поливали їх горючими сльозами. І на все це не можна було нікому дивитися без сліз. Радість і горе. То сльози наших матерів, нашої розтерзаної многотраждальної України (О. Довженко «Україна в огні»). Пресупозиція семантичних структур серединних номінативних речень створюється на основі логічних імплікацій із ретроспективних та проспективних зв'язків з контекстним оточенням [5, с. 12]: Як жаль Шостої армії, і жаль харківської невдачі, і жаль, що стільки людських трагедій у житті і смерті може породити, можливо, навіть одна-дві ординарні людини. Усупільнена печаль, і більш нічого. Коли я дивлюсь на портрети... мені приходять у голову багато сумних думок (О. Довженко «Україна в огні»). Номінативне речення *Усупільнена печаль, і більш нічого* підсумовує попередньо сказане мовцем і водночас слугує відправним пунктом для подальшого нарративного розгортання. За таких умов реципієнтові відкривається не лише інформативний, а й рефлексивний бік висловлювання. Основною комунікативною перспективою номінативних речень-сентенцій стає не факт співвіднесення представленого у них об'єкта мови з конкретним світом речей і понять, а загальний емоційний ефект від його узагальненого і достатньо суб'єктивного сприйняття співрозмовниками [5, с. 12]: Гетьман присів і повечеряв з ними. Хвалив, що вже давно не смакувала йому страва так, як тут, у Кочубеєвому дворі, в цей тихий, ясний вечір. Та й повітря яке! Як добре вино. Аж груди розпирає. І рад був гетьман, що таке велике товариство за столами сидить. Казав, що нагадуються йому часи Володимира Святого (Б. Лепкий «Мотря»). Речення, яке реалізує емоційну експресивність *Та й повітря яке!*, має рефлексивний характер, що створює умови для безпосереднього вираження суб'єктивного ставлення наратора до того, про що він, власне, говорить.

У цьому зв'язку в значенні серединних речень слабшають референційні властивості висловлювань у силу їх несуттєвості, у значеннєвий центр зміщуються емоційність та експресивна насиченість, внаслідок чого образність стає не лише композиційним засобом, але й обов'язковою семантичною константою внутрішньої організації номінативних речень-сентенцій: За кілька днів чимало перебалакав з людьми, багато цікавого довідався. Історії, перекази, спогади. Люди тепер не дуже кри-

лися, розповідали усе, що могли сказати (Ю. Покальчук «Кров»). Номінативне речення *Історії, перекази, спогади перериває оповідь, щоб уповільнити її рух, зупинитися на окремих деталях* активізує увагу читача.

Серед серединних номінативних речень виділяються такі, змістом яких є змалювання окремої деталі описуваного предмета, пейзажу, портрета тощо. Функція опису визначає їх статичний характер, а виділення окремих деталей лише більше посилює цю статичність. Розмежуємо такі випадки вживання інтерпозитивних номінативних речень:

1) включення в опис пейзажу, інтер'єру з метою виділення певної окремої деталі: Удалечині серед руїн та розрухи одна хатинка старенька, але ще ціла. Поряд бабуся порастєся біля літньої пічки. Собака на ланцюгові. Груші, черешні. Починаю балачку. Звуть її Антоніна Крамар (О. Довженко «Щоденник»);

2) називання окремої деталі предмета, особи, явища як додаткову ознаку в їх описі чи характеристиці: Його гордістю були нордичні волосся й очі. Достоту білява арійська бестія. Красивий як дитя Афродіти, очі – шалено-синій кобальт і волосся густезне, м'яке та русе (В Стус «Листи до сина»);

3) введення в опис загальної картини окремих деталей за допомогою номінативних речень зі сполучниками а, але: – Тепер у дома мене не надто лаятимуть! – з полегшенням зітхнула Леа. – Але ж і гарні ягоди, та ще й стільки! (Ю. Покальчук «Озерний вітер»); Якби він не став мене розшукувати, нізащо б не пішла... Але який жах! Ходить серед нас людина, живе з своїм болем, і помогти не змога (П. Загребельний «Розгін»). Ці речення створюють колорит живого мовлення і характеризуються як такі, що мають значний рівень експресивності;

4) позначення окремих рис, властивостей, якостей особи в розповіді, а також окремих визначальних деталей реалій дійсності в описах, завдання яких – створення цілісного образу. Таке уживання серединних речень у мові художніх творів набуло властивостей стилістичного прийому, за допомогою якого відтворюються:

а) портретна характеристика: Вона таки справді була дуже гарна. Граційна постава, великі карі очі, пишне світло-русяве волосся, ще ж її одягнули тепер цілком пристойно (Ю. Покальчук «Храм Посейдона»); Він крутить головою і мовчить, ніби зовсім нічого не зауважує. Сильний тато, добрий тато. Марія горда таким татом, бо такого тата немає на цілому світі (У. Самчук «Марія»;

б) природне середовище:

Було містечко... А підходиш ближче –
нема нічого. Тиша. Попелище.
Лиш ходить смерть з кривавою косою...
А ти прийшла молитися Сисою.
(Л. Костенко «Маруся Чурай»);

в) існування предметів, осіб, явищ, об'єднаних часом, функцією, місцем тощо:

Обернувся в вулик табір...

Крики, ржання, метушня...

Кожний бравсь за спис, за зброю

І... на огиря-коня. (Олександр Олесь «Печенізька облога Києва».)

5) емоційні сентенції, зумовлені суб'єктивним сприйняттям мовця: Їх розстрілюють, звичайно, так що й сліду од їх не зостанеться. Проклятий Гітлер! Скільки ж народу спантеличить і загубить, скільки сліз, скільки буде розстрілів і які страшні козири знову даються негідникам... (О. Довженко «Щоденник»). Такі конструкції переривають оповідь, виконуючи ретардаційну роль, виражають безпосередньо стан мовця, вони репрезентують рефлексію мовця з приводу власної мовленнєвої поведінки, яку він повною мірою втілює в тексті як продукти комунікативно-мовленнєвої діяльності: І довго ще бойові заграви хвилюватимуть сонні їхні душі, тіла. Яке прекрасне життя! Воєнком Гетьман лежав з перев'язаним плечем і дивився на небо. Яке прекрасне життя! Небо було блакитне, з невеликими, як вишневі квіти, хмарками (О. Довженко «Щоденник»).

Мовленнєва текстова рефлексія може розглядатися як спостереження мовця над власною мовленнєвою діяльністю і водночас як аксіологічна сентенція до цього спостереження:

Хоч хата вбога і хлівець поганий –

Та наливай в гранчак без зайвих слів...

Яка ганьба. Хіба ми з роду п'яниць?

Хіба ми з роду вічних гультяїв?

(В. Крищенко «А ми п'ємо»).

Таким чином, серединні номінативні речення стають емоційною характеристикою-узагальненням розгорнутої конституції, мають складну семантичну структуру, яка в конструктивному плані відповідає багатоконструктивній синтаксичній одиниці, входить складовою частиною у номінативний ряд. Уповільнюючи оповідь і водночас посилюючи статичність опису, речення цього типу формують конотації «пасивність», «споглядальність» і под. Вони є одним із засобів урізноманітнення розповіді, створення колориту живого мовлення, активізації уваги читача, поліпшують сприйняття художнього твору, увиразнюють його.

Стилістика авторського мовлення передбачає розмаїття завершення оповіді, зумовленого не лише художньо-естетичними завданнями, але й функціональною спрямованістю твору загалом. Матеріал дослідження засвідчив, що номінативні утворення як спосіб лаконічного відтворення думки стають облігаторним компонентом багатьох прозових художніх текстів. Номінативні речення виявляють можливості передавати окремі розрізнені спостереження, миттєві враження; номінувати поняття, предмети, явища, багатьом із них властива вербалізована обра-

зність – категоріальна ознака, яка виділяє їх серед інших лінгвістичних одиниць, що формують образне світобачення синтаксичними засобами мови. І хоча такі речення за своїми функціональними й семантико-синтаксичними властивостями є самостійними одиницями [2, с. 107], вони мають різну контекстуальну зумовленість. На необхідність урахування цієї особливості у синтаксико-стилістичних дослідженнях звертали увагу І. Чередниченко [7, с. 390], А. Коваль [4, с. 204], О. Пономарів [6, с. 177]. Характерним є те, що дослідження стилістико-експресивних особливостей номінативних речень поза контекстом неможливе, адже у синтаксичній характеристиці номінативів різноманітні відтінки стилістичної конотації пов'язані з використанням їх у конкретному контекстальному оточенні, де така форма змістового ядра предикації набуває значення факту стилістичної граматики. Номінативні речення виділяються серед інших синтаксичних одиниць як своєю формою, так і стилістичною семантикою і тому є інгерентно експресивними.

З комунікативною видозміною висловлювання пов'язане значення його експресивної актуалізації. Виділення значущого (актуалізованого) компонента висловлювання відбувається за допомогою варіювання текстової організації і створення сильної позиції для нього у структурі суміжних речень, об'єднаних єдиним змістом і загальним комунікативним завданням. Зважаючи на роль актуалізації в комунікативній реалізації висловлювання, можна погодитися з Л. Шевченко, яка тлумачить термін «актуалізований» не лише як «дійсний, сучасний», а передусім як «сутнісний, важливий» [8, с. 6].

Кінцеве (постпозитивне) положенням у тексті визначає ступінь синтагматичного злиття і зумовленості номінативних структур з одиницями, які входять в єдине контекстне ціле, а також ступінь формування експресивного впливу від сприйнятого і виділеного у висловлюванні фрагменту дійсності. Інтонаційно виділювана постпозиція є сильною позицією номінативного речення в загальній семантико-синтаксичній організації тексту. Пресупозиція, яка служить головним джерелом адекватного сприйняття змісту кінцевих номінативних речень, зосереджена у попередньому контексті і здобувається із ретроспективних зв'язків із ним: Якийсь падлюка і кретин – білогородський комендант вирішив перед мостом перевірити путівки у всіх машин. Внаслідок цього кретинізму збилося в купу більше трьох тисяч різних машин з усім, що тільки можна уявити. Лайки, суперечки, бедлам. (О. Довженко «Щоденник»); Як сумно доньці чути таке про батька. І він, значиться, також належав до тих, що чинили заколот на Україні, щоби з того заколоту винести для себе булаву. Старі гріхи! (Б. Лепкий «Мазепа: Мотря»). За комунікативним результатом постпозитивні висловлювання становлять перманентне утворення контекстного значення, його породження та підсумок, характеризуються як носії значення, що об'єднує їх з художнім текстом в одну цілісність.

Підводячи певний висновок із події, яка розвивається у пресупозиції, кінцеві номінативні речення актуалізують ознаки даної ситуації, суттєві для її аксіологічної характеристики з позиції наратора і переадресованої читачам (слухачам): Враз перед ним спливало обличчя рудуватого Гея, і він несамохіть збагнув, що це – онук його брата, отже і його родак... Безглуздя, шкода, сум (Ю. Покальчук «Озерний вітер»); Біла світлиця, пухнасті на долі килими, щоб м'яко було ступати, в печі огонь, омела звисає зі стелі. Різдво (Б. Лепкий «Мазепа: Мотря»); Звіється курява на шляху – кидають серпи і коси й біжать у село, кажуть, що вороже військо надходить, гримить – гадають, що гармати ревуть, в шумі вітру чують крики і стогони людей... Війна (Б. Лепкий «Мазепа: Не вбивай»). Слід зазначити, що у цих випадках неможлива трансформація за участю слова «це»: «це – безглуздя, шкода, сум», «це – Різдво», «це – війна»; складний образ, утворений групою речень, входить у коло понять, підтримується словесно, причому немає протиставлення цієї констатації поняттю, що її узагальнює, тобто в нашій свідомості вони не поставлені у предикативні відношення [1, с. 112].

Отже, постпозитивні номінативні речення визначаються семантикою аксіологічного підсумку. Вони стають засобом емоційного завершення, образно-метафоризованої характеристики і, таким чином, набувають значного ступеня експресивності.

Композиційна рамка спеціально обробленого синтаксису художньої мови створюється номінативними реченнями [4, с. 208], одне з яких є початком опису, а друге – його завершенням: Золота осінь... Ах, як не хочеться листу з дерева падати, – він аж ніби кров'ю з печалі налився і закривавив ліси. Сумовито рипить дуб, замислився перед зимовим сном ясен, тяжко зітхає клен, і тільки берізка, жовтаво-зелена й «раскудря – кудря – кудрява», – ген там на узліссі білявим станом своїм кокетує, ніби на побачення з Левітаном жде чи, може, Чайковського симфонію викликає. Креслять тригонометричні фігури високо в небі запізнілі журавлі, запитуючи своїм «кру-кру»: – «Чуєш, брате мій, товаришу мій?» Відлітаємо! Золота осінь... (Остап Вишня «Вишневі усмішки»). Препозитивне оцінне речення *Золота осінь* вводить реципієнта у загальний емоційно-експресивний контекст, а завершальне номінативне речення підкреслює важливість позитивної оцінки з елементами суму. Такі номінативні утворення, які обрамлюють пейзажний опис, служать засобом посилення експресії, загальної стилізації викладу.

Композиційна рамка може створюватися номінативними реченнями, які, повторюючись, створюють емоційне забарвлення висловлювання, орієнтоване на значну афектацію, зворотну реакцію читача: Прокляте місто! Не любити мене вчило, а ненавидіти!.. З добра бідоти вибудовало оті страшні палати й видавлюєш ними з їх сльози!.. Прокляте місто! (Панас Мирний «Повія»). Такий повтор, створюючи багаті конотації, стає своєрідним каркасом розповіді. Номінативні речення, які мають

певне композиційне навантаження, особливо помітні у тексті твору, оскільки виконують подвійну стилістичну функцію.

Однак композиційна рамка може створюватися не лише повтором однакових речень у пре- і постпозиції висловлювання. Обрамлювати текст можуть різні номінативні речення, які, проте, характеризуються спільним раціональним або експресивним навантаженням і виражають один психологічний стан мовця: Чудесна київська осінь.. Падає листя з київських кашанів... Догорають на клумбах і на квітниках червоні кани. День осінній, але сонячний, ясний, теплий (О. Вишня «Вишневі усмішки»).

Номінативні речення, які обрамлюють текст, можуть мати дещо відмінні конотації, що створює ефект несподіваності, однак не порушує цілісності, на формування якої й спрямоване обрамлення: «Дивний чоловік. Знаю, що любить Мотрю і що Любов Хведорівна сприяє йому. А він все-таки остається вірним мені. Значиться, поборов себе, як мало хто. Треба мені того Чуйкевича не спускати з ока. Надійний чоловік» (Б. Лепкий «Мазепа: Мотря»).

Отже, композиційна рамка, утворена ініціальним та постпозитивним номінативними реченнями, виступає специфічним стилістичним прийомом. Препозитивне речення вводить реципієнта у загальний емоційно-експресивний контекст, а завершальне підкреслює важливість оцінки того, про що йдеться у висловлюванні. Номінативні речення, що мають композиційне навантаження, особливо помітні у тексті твору, оскільки виконують подвійну стилістичну функцію.

Таким чином, досліджуваний матеріал свідчить, що номінативні речення у художньому творі відіграють важливу синтаксико-композиційну та емоційно-експресивну роль. Ужиті в середині тексту, в абсолютному кінці оповіді чи обрамлюючи її у композиційній рамці, вони є одним із засобів урізноманітнення розповіді, створення колориту живого мовлення, активізації уваги читача, поліпшують сприйняття художнього твору, увиразнюють його. Тексти, яким властиве широке використання номінативних речень, віднесені до специфічно побудованих, часом імітованих, часом спонтанних, але, як правило, експресивно насичених, художньо виправданих.

Література

1. Ардентов Б.П. Номинативные предложения в современном русском языке / Б.П. Ардентов // Ученые записки Кишиневского университета, т. 55. – Кишинев: Изд-во Кишиневского университета, 1959. – 154 с.
2. Бабайцева В.В. Современный русский язык: [учеб. пособие] / В.В. Бабайцева, Л.Ю. Максимов. – Ч.3 Синтаксис. Пунктуация. – М.: Просвещение, 1981. – 271 с.
3. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад (на матеріалі англomовних перекладів української прози / Р.П. Зорівчак. – Львів: Львів. ун-т, 1989. – 216 с.
4. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови: підручник / А.П. Коваль. – К.: Вища школа, 1987. – 349 с.

5. Новикова Т.Л. Присубстантивный распространитель в семантической структуре номинативных предложений: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 “Русский язык” / Татьяна Леонидовна Новикова. – К., 1990. – 23с.
6. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови: [підручник] / О.Д. Пономарів. – [3-тє вид., перероб. і допов.]. – Тернопіль: Навчальна книга, 2000. – 248 с.
7. Чередниченко І.Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови: [підручн.] / І.Г. Пономарів. – К.: Радянська школа, 1962. – 495 с.
8. Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу: [монографія] / Л.І. Шевченко. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2001. – 478 с.
9. St. Ullmann. Semantik. Eine Einführung in die Bedeutungslehre. – Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1973. – 278 s.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 12.05.2018 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором **Козум О. В.***

NOMINATIVE EXPRESSIVE SENTENCES IN THE STRUCTURE OF THE TEXT

Z. Z. Korzhak

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivsk, Karpatska Str., 15;
ph. +380 (342) 54-72-66; e-mail: admin@nung.edu.ua.*

This article is about positional possibilities of nominative expressive sentences in the structure of the text. The medial position make its usage simultaneously autosemantic and text. The medial position make its usage simultaneously autosemantic and integrated. Synthesizing and forming the constitutions of different systematic content such sentences have the characteristics approaching them to maxims. Cutting the narration short and at the same time sending the static of description, sentences of this type form connotations such as “passivity”, “contemplation” and so on. This article is also about nominative sentences used at the end of more or less extended text. Presupposition that comes forward as the main source of adequate perception of sense of the eventual nominative suggestions is focus in a previous context and fixed it’s of the retrospective connections. These sentences are entered in text as the conclusion, effective generalization of that about what is already said. Owing to their tendency towards laconic brevity, conciseness and integrity of syntactical constructions the postpositive nominative sentences reveal the various extent of their expressivity.

Key words: *nominative sentences are the maxims, interpositive position in a text, ingerentna expressiveness, verbalized imagery, expressive actualization, postposition, postpositive nominative sentences, contexture limit.*